

Haskala Sırasında Yayımlanan Bir Dergi: Ha-Meassef (1783-1811)

Araştırma makalesi / Research article

Abdullah ALTUNCU*

A Journal Published over the Course of Haskalah: Hame'assef
(1783-1811)

Citation/©: Altuncu, Abdullah, (2020). A Journal Published over the Course of Haskalah: Hame'assef (1783-1811), Milel ve Nihal, 17 (2), 195-224.

Abstract: The Jewish Enlightenment is a movement that had a bearing upon the Western Enlightenment which emerged as a consequence of the Renaissance and the Reform processes in Europe in the 18th century. This movement, that was referred to as Haskalah which means enlightenment in Hebrew, fastened on transforming the Jewish communities living in Europe, and integrating them into Europe while bringing forth awareness of religious, cultural and scientific matters for them. Expressing itself especially by the phrase "Hebrew at home, German on the street", the Haskalah movement, owing to the journal Hame'assef first published in 1783, obtained its institutional structure to the accompaniment of a plan that was being carried out in accordance with a number of objectives. The journal which was brought out under different editors' directorship in different cities through its publishing course contains the most important datum on Haskalah movement. There whilst the subscribers to the journal enable us to see Haskalah proponents named Maskilim and, the content of the journal gives us information about what Haskalah's positions are, and about the efforts conducted in conformity with those positions. Moreover, the interruptions, the editor changes, the special discrepancies of the content also shed light on prominent aspects of the changing experienced by Haskalah movement.

Keywords: Jewish Enlightenment, Haskalah, Hebrew journal, Isaac Euchel, Hame'assef.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Ana-bilim Dalı [abdullahaltuncu@kilis.edu.tr] ORCID: 0000-0002-7385-9188.

Atıf/©: Altuncu, Abdullah, (2020). Haskala Sırasında Yayımlanan Bir Dergi: Ha-Measef (1783-1811), Milet ve Nihal, 17 (2), 195-224.

Öz: Yahudi Aydınlanması, Rönesans ve Reform hareketlerinin bir sonucu olarak XVIII. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen Batı Aydınlanması’nın etkisiyle oluşmuş bir harekettir. İbranicede aydınlanma anlamına gelen Haskala kelimesiyle adlandırılan bu hareket özellikle Avrupa’da yaşayan Yahudi topluluklarına dinî, kültürel ve bilimsel açıdan yeni bir bilinç kazandırarak Yahudileri dönüştürmeyi ve Avrupa’ya entegre etmeyi amaçlamıştır. Özellikle “Evde Yahudi, sokakta ise Alman” sloganıyla kendisini ifade eden Haskala hareketi, belli hedefler doğrultusunda yürütülen bir plan eşliğindeki kurumsallaşmış yapısına 1783 yılında yayın hayatına başlayan ha-Measef dergisi ile kavuşmuştur. Yayın hayatı boyunca farklı editörlerin yönetiminde ayrı şehirlerde yayımlanan dergi, Haskala hareketi ile ilgili en önemli verileri de içerisinde barındırmaktadır. Dergi aboneleri, Maskilim olarak adlandırılan Haskala taraftarlarını görmemizi sağlarken, dergi içeriği de Haskala fikirlerinin ve bu fikirler doğrultusunda yürütülen çalışmaların ne olduğu konusunda bizlere bilgiler sunmaktadır. Ayrıca derginin yayın sürecinde yaşadığı fasıllar, editör değişiklikleri ve yayın içeriklerindeki özel farklılıklar Haskala hareketinin yaşadığı dönüşümlerin öne çıkan yönlerine de ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi Aydınlanması, Haskala, İbranice dergi, Isaac Euchel, ha-Measef.

Giriş

Aydınlanma fikirlerinin yayılmaya başlaması ile birlikte, Avrupa’da kitap, dergi ve gazete basımı gibi yayıncılık faaliyetlerinin yoğun şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu yayınlar, sadece meydana gelen olaylara, güncel haberlere ve politik meselelere değil aynı zamanda aydınlanma ile ilgili konulara da odaklanmış ve belirlenen hedefler doğrultusunda “aktarıcı” olarak işlevsel özellik göstermiştir. Dolayısıyla XVIII. yüzyıl, Avrupa’da mürekkep ve divitin etkili olduğu bir yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır. 1711’de İngiltere’de *The Spectator* (İzleyici), 1724’te Almanya’da *Der Patriot* (Vatansever) ve 1764’te İtalya’da *II Caffè* (Kahvehane), Batı Aydınlanması etkisi ile farklı ülkelerde yayımlanmaya başlayan dergilerden sadece birkaç örnektir.¹ Dolayısıyla Avrupa’da aydınlanma etrafında yürütülen dergicilik faaliyetleri, burada yaşayan Yahudi cemaatlerini, kendi aydınlanma tecrübelerinde yani *Haskala* (השכלה) sürecinde etkileyerek örnek bir form oluşturmuşlardır.

Yahudi Aydınlanması’nın en önemli ismi Moses Mendelssohn (ö. 1786), Tobias Bock (ö. ?) isimli arkadaşıyla birlikte, 1750’li yılların

¹ Bk. Ulrich Im Hof, *The Enlightenment: The Making of Europe*, çev. William E. Yuill (Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, 1994), 150-154.

ortasında *Kohelet Musar* (קהלת מוסר)² adını taşıyan bir dergi çıkarmıştır.³ Henüz yirmili yaşlarında olan Mendelssohn ve Bock çıkarmış oldukları bu dergiyi yalnızca iki sayı devam ettirebilmiştir. *Kohelet Musar*'da yer alan aşağıdaki ifadeler genç yazarların başlıca meselesini de ortaya koymaktadır.

Kardeşlerimiz olan İsrailoğullarının kutsal dilimizden vazgeçtiklerini gördüm ve bu beni çok kızdırdı. Bu kötülüğün nasıl olduğunu bilmiyorum. İhtişamlı güzelliklerini ve azametli bir taç olan (dillerini) terk etmekte ne buldular? (İbranice) Dillerin içinde seçilmiş olanı değil miydi? Tanrı, kullarıyla ve peygamberleriyle olan görüşmelerinde İbranice konuşmadı mı? Tanrı, dünyasını onun içinde hazırlayıp oluşturmadı mı? Kimse, dilini aslına uygun bir hâle getiren kişi kadar kendisini güçlendiremez. Eğer 'Tanrı bizi dilimizi bilmeyen milletlerin arasına cennetin dört rüzgârıyla dağıtmıştır' denirse, bu yargı saman yığınlarının doğu rüzgârında dağılması gibi yok olup gidecektir.⁴ Hayır, atalarımız Mısır hanedanına hizmetçi ve cariye olarak satıldı. Yine de *Şemot*'taki *Mekilta* da söylendiği gibi dillerini unutmadılar.⁵

Isaac Euchel (ö. 1804), derginin kendine has yapısından, içeriğinden, argümanlarından ve ortaya koyduğu fikirlerden dinî gerekçelerle rahatsız olan "radikal" bir grubun olduğunu belirtir.⁶ *Kohelet Musar*, ilk iki sayısı yayımlandıktan sonra Berlin rabbilerinin muhalefetlerine dayanamamıştır.⁷ Bununla birlikte dergi, kısa süreli varlığına rağmen yeni bir bilincin ortaya çıkışını haber vermesi açısından oldukça önemlidir. *Kohelet Musar*, muhafazakâr yapının etkili

² *Ahlak Vaizi*

³ Robert Singerman, *Jewish Serials of the World: A Research Bibliography of Secondary Sources* (Connecticut: Greenwood Press, 1986), 69.

⁴ Buldukları ülkelerde İbranice dışında farklı bir dili kullanan Yahudilerin argümanlarını eleştirmek amacıyla bu ifadeler kullanılmıştır.

⁵ Moses Mendelssohn, Tobias Bock (ed.), *Kohelet Musar*, 2. Ty. Kaynaklarda, Berlin'de yayımlanan derginin ilk sayısı, 1750 ile 1758 arasında değişen farklı yıllarda tarihlendirilmektedir. Ağırlıklı olan görüşe göre dergi, 1755'ten sonra yayımlanmıştır. Bk. Singerman, *Jewish Serials of the World*, 69.

⁶ Isaac Euchel, *Toldot Rabenu ha-Haham Moşe ben Menahem* (Berlin: Hinuh Nearim, 1778), 13.

⁷ Michael A. Meyer, *The Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany 1749-1824* (Detroit: Wayne State University Press, 1967), s. 21; Abdullah Altuncu, *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*, Basılmamış Doktora Tezi (Elâzığ: 2019), 225.

olduğu dönem içerisinde yeni ve modern bir karakter taşımıştır.⁸ İbranice'nin edebiyat dili olarak gündelik hayatta yer bulması için gösterilen bu çaba, Almanya merkezli Yahudi cemaatlerinin aydınlanma fikirlerinin etkisiyle karşılaşacakları yeni bir sürecin habercisi olmuştur. Yahudilikte dini yenilenme, Avrupa ülkelerine entegrasyon, etik ve bilime yönelim gibi ana konular etrafında yeni bir tutum geliştiren Yahudiler, yayın faaliyetleri aracılığıyla fikirlerini aktarmaya çalışmışlar ve Yahudi topluluklarını dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. Bu yayınların en bilinen örneği ise *Kohelet Musar*'ın ardından ortaya çıkan ilk modern İbranice dergi olarak ifade edebileceğimiz *ha-Measef* (המסעף)⁹ dergisidir. Bu dergi İbranice süreli yayınlarının öncüsü olarak da kabul edilmektedir.¹⁰

Bu makalede *Haskala*'nın özellikle Orta Avrupa'da kendisini hissettirdiği dönemde yayın hayatına başlaya *ha-Measef* dergisinin ortaya çıkışı, hedefleri, *Haskala* ile ilişkisi, içeriği ve geçirdiği dönüşümler konularında bilgi verilecektir. Böylece Yahudi Aydınlanması'nın aktarımı konusunda *ha-Measef*'in belirgin rolü ve sonraki süreçte Almanya dışındaki *Haskala* merkezlerine olan etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. *Ha-Measef*'in Yayın Hayatına Başlaması: *Hevrat Dorşey Laşon Ever* ve *Nahal ha-Besor*

Cemiyet ve dernekler, XVIII. yüzyıl Avrupası'nda şekillenen önemli toplumsal organizasyonlar arasındadır. Genellikle toplum ve kamu yararına faaliyet gösteren bu cemiyetler, aydınlanma fikirleri ile de irtibatlı olmuş ve bu fikirleri benimseyen bireyleri bir araya getirerek sistematik çalışmaların gerçekleşmesinde öncülük etmişlerdir. Avrupa'da kamu yararına çalışan ilk cemiyet 1723'te Edinburgh'da kurulmuş, Fransız İhtilali öncesinde ise bu sayı yüz elliye ulaşmıştır. Derneğin etkinliklerinin duyurulması veya katılımcı ve üyelerin artırılması gibi temel amaçlar doğrultusunda bu derneklere bağlı olarak dergi, makale veya başka yayın faaliyetleri de yürütülmüştür.¹¹

⁸ Jonathan Karp, "The Aesthetic Difference: Moses Mendelssohn's 'Kohelet Musar' and the Inception of the Berlin Haskalah", *Renewing the Past, Reconfiguring Jewish Culture: From Al-Andalus to the Haskalah* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004), 93.

⁹ *Koleksiyoner* ya da *Toplayıcı*

¹⁰ Joseph Chotzner, *Hebrew Humour and Other Essays* (London: Luzac & Co., 1905), 175.

¹¹ Hof, *The Enlightenment*, 105-106.

Maskilim olarak isimlendirilen *Haskala* taraftarları, diğer Yahudilere yol gösterme gibi bir hedef belirlemiş oldukları için sadece özel dernekler vasıtasıyla aydınlanma değerlerinin Yahudi ifadelerini geliştirebileceklerine ve bu düşünceleri benimseyen bir kitle ile Yahudi topluluklarını yönlendirebileceklerine inanmışlardır.¹²

Ha-Measef'in temelinde de bir grup genç *Maskilim*'in, 1782 yılında Königsberg'de kurdukları *Hevrat Dorşey Laşon Ever* (חברת דורשי לשון עבר)¹³ isimli bir dernek bulunmaktadır.¹⁴ Immanuel Kant'ın (ö. 1804) fikirlerinden ve Christian Wilhelm von Dohm (ö. 1820) tarafından tavsiye edilen Yahudi gelişim programından etkilenen dernek,¹⁵ aynı dönem içerisinde yayımlanmaya başlayan ve oldukça popüler olan *Berliner Monatsschrift* (Aylık Berlin) isimli dergiyi model olarak benzer İbrance dergi kurmaya çalışmıştır.¹⁶

Üyeler, derneğin idaresi için ikisi eğitimci grubundan Isaac Euchel ve Menachem Mendel Breslau (ö. 1827), ikisi ise üst sınıf ailelerin çocuklarından Shimon Friedländer (ö. 1818) ve Zanwil Friedländer (ö. 1837) olmak üzere dört sorumlu yönetici belirlemiştir. Derneğe üye olmak isteyen herkesin, mali durumlarına göre üyelik ücretlerinin belirlenmesi amacıyla bir sonraki toplantıya çağırılması için Zanwil Friedländer'a yazılı olarak başvuruları istenmiştir.¹⁷ İlk organize yapıya sahip *Maskil* grubu olan *Hevrat Dorşey Laşon Ever*, erken *Haskala*'nın faaliyet alanlarını geliştirerek hem Yahudi cemaatlerinde hem de içerisinde yaşanan Hıristiyan ülkelerde kabul gören, dil, kültür ve bilim üzerine birikim sahibi aydınlanmış bir Yahudi kimliği inşa etmeye çalışmıştır.¹⁸

¹² Jacob Katz, *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages*, Çev. Bernard Dov Cooperman (New York: New York University Press, 1993), 228.

¹³ *İbrani Edebiyatının Dostları*

¹⁴ Ali Osman Kurt, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", *Milel ve Nihal* 7/1 (2010): 36; Shmuel Feiner, *The Jewish Enlightenment*, Çev. Chaya Naor (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004), 190.

¹⁵ Shmuel Feiner, "Towards a Historical Definition of the Haskalah", *New Perspectives on the Haskalah* (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2004), 189.

¹⁶ Israel Zinberg, *A History of Jewish Literature "Berlin Haskalah"*, Vol. VIII (Cincinnati, New York: Hebrew Union College Press-Ktav Publishing House, 1976), 75; Mordechai Breuer, Michael Graetz, *German-Jewish History in Modern Times: Tradition and Enlightenment 1600-1780*, Vol. I (New York: Columbia University Press, 1996), 314.

¹⁷ Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 192-193.

¹⁸ Feiner, "Towards a Historical Definition of the Haskalah", 187.

Hevrat Dorşey Laşon Ever'in kurulmasından hemen sonra modern bir İbranice derginin yayın hayatına başlaması için gerekli olan çalışmalara başlanmıştır. Bu doğrultuda derneğin kurulmasından dört gün sonra Isaac Euchel, *Haskala*'nın önemli isimlerinden Naphtali Herz Wessely'ye (ö. 1805) hitaben bir mektup göndermiştir.¹⁹ Bu mektubunda Euchel, İbraniceye katkıları ve yazmış olduğu eserler sebebiyle Wessely'yi bir otorite ve aydın bir rehber olarak gördüklerini belirtmiştir. Yine Wessely'ye, bir dergi kurma arzusunda olduklarını söyleyerek destek ve tavsiyelerini talep etmiş, yazacağı şiirlerle dergiye katkıda bulunmasını istemiştir.²⁰

Wessely, Euchel'e gönderdiği cevabında İbranice bir dergi yayımlama girişimlerini memnuniyetle karşıladığını belirtmekle birlikte çeşitli uyarılarda bulunmuştur.²¹

Mişna ve *Talmud*'un temelleri lisanın görkemli kutsallığı ve incelikli 'kutsallıkta yüceltmeye değer' ifadesi üzerine kuruludur... Elimizde bulunan kutsal metinleri ve yorumları derinlemesine inceleyen herkesi küçümseyenlerin ve çekiştirilenlerin, artık ekleyecek bir şeyimiz olmadığını ifade edenlerin sözlerine kulak asmayın. Onlar *Tora* çalışmasının ve inceleme yoluyla (kutsal metinlerin) anlamlandırılmasının zahmetinden muaf tutulmak için kendilerini aşağılarlar... Bu tembelliğin en olumsuz şeklini temsil eder.²²

Yukarıdaki uyarılarla birlikte Wessely, şehvet içerikli şiir, aşk hikâyeleri veya herhangi bir kişiyle alay eden hiciv konulu edebi ürünlerin yayımlanmamasını, makale ve şiirlerde, pagan tanrıların ve mitolojik varlıkların isimlerinin olmamasını istemiştir.²³

Wessely ile gerçekleştirilen bu yazışmalardan sonra yayın hayatına başlayacak olan derginin tanıtım broşürü *Nahal ha-Besor* (נהל)

¹⁹ Zinberg, *A History of Jewish Literature*, 75-76; Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 192. Dernek yöneticileri tarafından gönderilen bu mektup, derginin tanıtıcı broşürü olan *Nahal ha-Besor*'da 4-6 sayfaları arasında yayımlanmıştır.

²⁰ Hevrat Dorşey Laşon Ever, *Nahal ha-Besor* (Königsberg: 1783), 4-6; Edward Breuer, "Naphtali Herz Wessely and the Cultural Dislocations of an Eighteenth-Century Maskil", *New Perspectives on the Haskalah* (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2004), 37-38.

²¹ Hevrat Dorşey Laşon Ever, *Nahal ha-Besor*, 6-10; Moshe Pelli, *Haskalah and Beyond: The Reception of the Hebrew Enlightenment and the Emergence of Haskalah Judaism* (Maryland: University Press of America, 2010), 173.

²² Hevrat Dorşey Laşon Ever, *Nahal ha-Besor*, 8-9.

²³ Hevrat Dorşey Laşon Ever, *Nahal ha-Besor*, 7.

הבשר),²⁴ 1783 yılında²⁵ yayımlanmıştır. Bu on altı sayfalık broşürün ilk kısmında “Ne? Kim? Kimin için? Neden? Nasıl?” (מה? מי? למי?) (למה? איך?) soruları belirtilmiş ve bu sorulara ayrıntılı cevaplar verilerek *ha-Measef*’le ilgili konular ele alınmıştır.

“Ne?” sorusuyla ilgili “Elinizdeki broşür Tanrı’nın izniyle yakın bir zamanda çıkararak aylık olarak yayınlanacak bir derginin tanıtımı ve önsözüdür.” ifadeleri kullanılmıştır. Bu cümlelerin devamında ise bilgelik isteyen herkesin beklentilerini karşılayacak nitelikte doğa bilimleri ve etiğin tüm dallarında çeşitli makaleleri toplayıp bir araya getireceğinden dolayı yeni derginin isminin *ha-Measef* (koleksiyoner) olacağı belirtilmiştir. Dergiyi oluşturan bölümler de ayrıntılı şekilde tasnif edilmiştir. Buna göre *ha-Measef*, “şairler” (שירים), “makaleler” (מכתבים), “biyografiler (İsrail’in önde gelenlerinin hayat hikâyeleri” (תולדות גדולי ישראל), “haberler (kronoloji)” (תולדות הזמן) ve “yeni basılan kitapların tanıtımı” (בשורת ספרים חדשים) şeklinde belirtilen beş ana bölümden oluşmuştur.

Derginin şiirler bölümünde, seçkin şairlere ait daha önce hiçbir yerde yer almayan eserlerin yayımlanacağı, bu şiirlerin konularının ana hatlarıyla dünyevi bilgi, etik, güzellik, dostluk ve sevginin nimetleriyle ilgili olacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte Wessely’nin tavsiyelerinde belirttiği gibi tutku ve şehvet konularında yazılan ya da yabancı tanrılar, paganizm, ikonlar ve mitoloji ile ilgili unsurları içerisinde barındıran şiirlerin kesinlikle yayımlanmayacağı vurgulanmıştır.

Makaleler bölümünde ise derginin yayın kapsamında olan dört ayrı konuyla ilgili makalelerin yer alacağı belirtilmiştir. Bunlardan ilki İbranice ve diğer dillerdir. Bu alandaki makalelerle, İbranice dil bilgisi konularının aydınlatılması, anlatım ve retorik problemlerinin netleştirilmesi, İbranice şiirinde edebi bir yol çizilmesi ve okuyucuya kelimelerin yalın anlamının tanıtılarak öğretilmesi hedeflenmiştir. İkincisi ise kutsal metinlerdeki anlaşılması zor *pasuk*ların yorumlarıdır. Ayrıca *Talmud* üzerine incelemeler ve *halahanın* kaynağı

²⁴ *Besor Deresi* ya da *İyi Havadis*

²⁵ Kaynaklarda *Nahal ha-Besor* ile ilgili 1782-1784 arasında değişen farklı tarihler bulunmaktadır. Broşürde editörlerin isimlerinin bulunduğu kısımda, İbrani takvimine göre, “salı günü, Nisan ayının 13’ü, (5)543” (היום יום ג' שלשה עשר לחדש ניסן) (5)543” ifadesi yer almaktadır. Bu tarih ise 15 Nisan 1783, salı gününe karşılık gelmektedir. Bk. *Nahal ha-Besor*, 15.

konularında da çeşitli araştırma ve yorumların bu bölümde yer alacağı söylenmiştir. Üçüncüsü ise kaynağını eski bilge adamlardan ya da kendi dönemlerindeki bilim insanlarından alan doğa bilimleri ve etik olarak belirlenmiştir. Bu bölümde Yahudi olmayan kişilerin hazırladığı diğer dillerden makalelerin de tercüme edilerek yayımlanacağı ifade edilmiştir. Son olarak eğitim için gerekli olan diğer konularla ilgili yapılan çalışmaların da makaleler bölümünde yer alacağı belirtilmiştir.

Nahal ha-Besor'da yer aldığı üzere dergiyi oluşturan üçüncü bölümün, Yahudi tarihindeki önemli kişilerin biyografilerinden oluşacağı ifade edilmiştir. Bu bölümün açıklamasında, Yahudiler arasındaki din adamlarının, dâhi isimlerin, dünyevi bilgi konusunda tanınmış olanların, saygın bilim adamlarının, Yahudileri desteklemek ve onları korumak için kral ve idarecilerle görüşen zengin insanların biyografilerinin yayımlanacağı belirtilmiştir. Bu çalışmalarda ele alınan şahısların doğumları, kendi yaşamlarındaki önemli olaylar ve yapmış oldukları iyiliklerin ön planda olacağı söylenmiştir. Böylece bu insanların, hayatlarını okuyan gençler için örnek bir model oluşturmalarının hedeflendiği vurgulanmıştır.

Haberler bölümünde ise Avrupa'daki Yahudi cemaatleri arasında meydana gelen olaylar, farklı krallıklarda Yahudilerle ilgili yeni gelişmeler ve gerçekleşen bilimsel araştırmalar hakkında yazıların paylaşılacağı anlatılmıştır.

Yeni basılan kitapların duyurulması olarak ifade edilen son bölümde ise hem İbranice hem de diğer dillerde yazılan ve Yahudilerin yetişmesi ve istifade etmesi açısından önemli görülen yeni kitapların tanıtılacağı söylenmiştir. Ele alınan kitapların, eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirileceği, üstün yönlerinin, zayıf kalan yanlarının, varsa hatalarının ifade edileceği ve kitapların özellikleri ile ilgili tartışmaların yer alacağı eser kritiklerinin bu bölümde bulunacağı belirtilmiştir.²⁶

Ha-Measef'in içeriğini oluşturacak yayın türleri hakkında verilen bilgilerden sonra "Kim?" sorusunun cevabına geçilmiştir. Bir paragraflık metin, bu soruya cevap verdiği gibi derginin arka planında bulunan bilgi ve birikim sahibi *Maskilim'e* ve *Hevrat Dorsey Laşon Ever'*e de atıf yapmaktadır.

²⁶ Hevrat Dorsey Laşon Ever, *Nahal ha-Besor*, 1-3.

Şimdi, sevgili okuyucu! Kesinlikle bu dergiyi kimin çıkardığını ve kimin bu meseleleri yayımlamaya çalıştığını merak edeceksiniz. Ünlü mü, değil mi? Bir kişi mi, bir grup mu? Genç mi, yaşlı mı? Bu derginin bir, hatta iki kişinin değil, hayatlarını *Tora* ve dünyevi bilginin kaynakları üzerinde titiz bir çalışmayla geçirmiş aydın erkeklerden oluşan bir topluluk tarafından çıkarıldığından emin olun. Bunlar *Talmud*'un ustalarını, *halahanın* derinliklerini açık ve doğru bir şekilde bilen ve yabancı dillerde öğrenen bilge adamları kapsamaktadır. Her biri, kutsal yazılarımızda ve eski yazarların yazılarında kullanıldığı gibi kutsal dilimizin (İbranice) özelliklerini araştırmak ve incelemek için uzun zaman harcadı. Bunların her biri kutsal yazıların yorumları, dilbilgisi, dili, retorik ve şiiri, hikayelerinin açıklığı ve sözdiziminin ve diksiyonunun zarafeti hakkında bir kitap yazmıştır. Bu bilginler, *pasuklarda* kutsanmış hafızanın söylediği gibi, *Tora* ve dünyevi bilgide ustalaşmak için güçlerini birleştirdiler: "Dinle ve kulak ver İsrail; bugün bir ulus oldun." Sadece birlikte çalışarak ustalaşılacak olan *Tora*'yı incelemek için gruplar oluşturdular. Her adam çalışmasının bulgularını, çalışmaların düzenli bir şekilde sürdürülmesi için grubun günlük toplantılarına getirecek.²⁷

Nahal ha-Besor'un yazarlarının, İbranice edebiyatının aktif bir merkezini kurmaya çalıştıklarını ve *Hevrat Dorşey Laşon Ever*'i de yine İbranice üzerine çalışmalar yürütmek için oluşturduklarını vurgulamaları önemlidir. Dernek veya dergi faaliyetleri içerisinde olan kişilerin geleneksel anlamda *Tora*'yı ele almak gibi öncelikli gayret ve hedefleri olmamış olsa da yazarlar hem Yahudi geleneğine ait konularda hem de seküler bilimlerde kendilerinin eğitimi ve üst seviyede kişileri olduklarını göstermek istemişlerdir.²⁸

"Kimin için?" ve "Neden?" sorularının cevabı, derginin belirlenen hedef kitlesini, yani genç *Maskilim*'i tanımlamıştır. Aynı zamanda bu kısımda *Nahal ha-Besor*'un yazarları, dergiyi yayımlamalarını sağlayan itici gücü açıklamışlardır. Avrupa'da yeni yeni fark edilen sosyal ve kültürel değişimlere, ortaya çıkan "Akıl Çağı"na ve

²⁷ Hevrat Dorşey Laşon Ever, *Nahal ha-Besor*, 3-4.

²⁸ Moshe Pelli, "1783 The Haskalah Begins in Germany with the Founding of the Hebrew Journal *Hame'asef*", *Yale Companion to Jewish Writing and Thought in German Culture 1096-1996* (New Haven, London: Yale University Press, 1997), 103.

şekillenmeye başlanan hoşgörü yaklaşımına vurgu yapılmıştır. Ayrıca yaşanan bu değişimleri fark ettiklerini ve Yahudi halkının da bundan faydalanması gerektiğini söylemişlerdir.²⁹

Nahal ha-Besor'un son kısmı ise "Nasıl?" sorusunun cevabına ayrılmıştır. Burada *Hevrat Dorsey Laşon Ever*'in kuruluşu ve oluşturulan kurullar hakkında bilgiler verilmiş, dergi faaliyetlerinin nasıl ve hangi süre boyunca yürütüleceği izah edilmiştir.

İmzaları aşağıda görünen dört adam başkan seçildi ve kutsal bir görevi üstlendi; iki kişi (Isaac Euchel ve Menachem Mendel Breslau), basılacak makaleleri inceleyecek ve Tanrı Evi'ne kabul edilmeyecek herhangi bir kirlilik veya küfrü kaldıracaktır. Diğer ikisi (Shimon Friedländer ve Zanwil Friedländer) gelir ve harcamaları ve grubun diğer ihtiyaçlarını denetleyecek... *Ha-Measef*, bu tanıtıcı broşür olan *Nahal ha-Besor*'un sunulmasından sonra aylık olarak yayımlanacaktır. Her ne kadar *Tora* ve dünyevi bilgi meseleleri kaynak suyu gibi akmaya devam ediyor olsa da -suları sınırsız ve tükenmez olduğu için her gün kullanılabilir- masrafların çok ağır olması sebebiyle dergiyi bundan daha sık yayımlayamayız. Bu durum, özellikle İbranice dizgi için harf baskılarının bulunmadığı ve matbaacıların fiyatlarını hevesle yükselttiği bölgemizde geçerlidir. Ayrıca sahip olduğumuz harf baskıları, cazip olmadığı ve düzgün bir şekilde düzenlenmediği için dergiyi basıma hazır hâle getirmek amacıyla Berlin'den yeni bir harf baskısı getirmek zorunda kaldık. Her üç ayın sonunda, renkli kâğıt üzerinde derneğin tüm üyelerinin isimleri ve aralarında meydana gelen kayda değer olayların bulunduğu bir ön kısım olacaktır. Yayının kapsamını genişletmek mümkün olduğunda bunu yapacağız... Karanlıkta yürüyenler için gökyüzünün ihtişamlı parlaklığı gibi parlayan dünyevi bilgi ve etik çalışmalarınızın olduğunu biliyoruz. Her biriniz masasında arama yapmalı ve orada bulduklarını bize göndermeli ve böylece çabalarımızı başarı ile taçlandırmalısınız. Lütfen arkadaşlığınız ve öğrenme isteğinizle kalplerimizi güçlendirin ve teşvik edin. Söylediklerinizi dinleyeceğiz ve bizi asla bırakamayacağınız şekilde sizi kucaklayacağız.³⁰

²⁹ Hevrat Dorsey Laşon Ever, *Nahal ha-Besor*, 10-14; Pelli, *Haskalah and Beyond*, 173.

³⁰ Hevrat Dorsey Laşon Ever, *Nahal ha-Besor*, 14-15.

Yukarıdaki ifadelerle Isaac Euchel ve Menachem Mendel Breslau'nun, yayımlanacak derginin ilk editörleri oldukları resmî bir şekilde ilan edilmiştir. Bunun yanı sıra devam eden ifadelerde *ha-Measef*'in yayın sürecinde karşılaşılan ve karşılaşılabilecek bazı problemler üzerinde de durulmuştur. Dönemin şartları içerisinde matbaacılık, kitap basma ve bunların da ötesinde düzenli bir dergi çıkarma faaliyetlerinin ciddi şekilde maddi külfet oluşturduğu bilinmektedir. Avrupa'da Latin harfleriyle basımın etkili olduğu bir matbaa dünyasında İbranice harflere ait baskı malzemelerinin temini, editörlerin epey uğraşmasına neden olmuştur. Diğer problem, sürelî bir derginin yayın hayatına devam etmesi için gerekli olan çalışmaların temin edilmesidir. Derginin arka planında bir okuma topluluğu ve dernek bulunmuş olsa da belirlenen hedefler doğrultusunda derginin Königsberg dışına taşmayı ve bütün Yahudi topluluklarına ulaşmayı hedeflediği açıktır. Dolayısıyla bu çalışmaların temini konusunda *Maskilim*'in benimsediği fikirleri benimsemiş ve benzer bir düşünüş biçimine sahip Yahudilere ulaşarak dergi yayınına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Son olarak görünen o ki dergi içerisinde yazılan yazıları okuyucuya ulaştırmak ve belli sayıda abone elde edebilmek de editörlerin zihnini meşgul eden önemli bir konu olmuştur. Okuyucuya ve onların görüşlerine yönelik övgü ifadeleri ve dernek üyelerinin isimlerinin yer alacağı baskıların duyurulması bu endişeye yönelik bir çözüm önerisi olarak düşünülmüştür. Bütün bunların sonunda bu tanıtıcı broşürün ardından, 1783 yılında³¹ *ha-Measef*'in ilk sayısı yayımlanmıştır.

2. *Ha-Measef*'in Yayın Süreci: Haskala Yayıncılığı ve Editörler

Arada fasıllar olsa da *ha-Measef*, 1783'ten 1811'e kadar yayın hayatını devam ettirmiştir. Derginin ilk üç cildi 1783 ile 1786 arasında Almanya'nın Königsberg şehrinde yayımlanmıştır. Sonraki üç cilt ise 1787-1790 yılları arasında Berlin'de basılmıştır. Yedinci cildin

³¹ Kaynaklarda, *Nahal ha-Besor*'un tarihlendirilmesinde görülen farklılık, *ha-Measef* için de geçerlidir. Yapılan çoğu çalışmada 1784 tarihi gösterilmiş olsa da *ha-Measef*'in ilk sayısı 1783 yılında yayımlanmıştır. Derginin ilk sayısında İbrani takvimine göre "Tişri ayı (5)544" (לחדש תשרי (ה) תקמ"ד) ifadesi yer almaktadır. Bu ise Eylül/Ekim 1783 tarihine denk gelmektedir. Tişri ayı İbrani takvimine göre yılbaşı olan *Roş ha-Şana*'nın bulunduğu aydır. Dolayısıyla *ha-Measef*, cilt sayılarının ilkinin Tişri ayında basmış, bununla birlikte ciltteki sayıların büyük çoğunluğu bir sonraki miladi yılın içerisinde çıkarılmıştır. Derginin ilk cilt kapağında da 1784 tarihinin yer alması bu sebepten dolayıdır. Bk. Ek 1.

dört sayısı 1794-1797 yıllarında Breslau'da çıkartılmıştır. Berlin, Altona ve Dessau'da ise 1809-1811 yılları arasında yenilenen *ha-Meassef*'in üç cildi yayımlanmıştır. Bu şekilde toplam on cilt yayımlanan derginin editörleri de süreç içerisinde farklı isimler olmuştur. Königsberg'de Isaac Euchel ve Mendel Bresslau derginin kurucu editörleri olarak görev yapmıştır. Euchel, derginin Berlin'e taşınmasından sonra da 1790'a kadar editörlüğe devam etmiştir. 1790'larda Euchel'den editörlük görevini alan Aaron Wolfsohn-Halle (ö. 1835) ve Joel Loewe Brill (ö. 1802), 1797'ye kadar bu görevi yürütmüştür. Yenilenen derginin editörlüğünü ise Shalom Hacohen (ö. 1845) üstlenmiştir.³²

2.1. Isaac Euchel ve Mendel Bresslau'nun Editörlük Dönemi

Almanya'da 1770'lerde basılan sanat ve edebiyat dergilerinin toplam sayısı yedi yüzden fazla olmuştur. Editörler, aydınlanma fikirlerini benimseyen İbranice bir dergi kurarak, Yahudilerin kendilerini gerçekleştirmesini ve entelektüel bir gelişim ortamının kurulmasını sağlamaya çalışmışlardır. Yayın hayatına başlayan bu derginin İbranice yayın yapma kararı, Nahal *ha-Besor*'da bahsedilen zorluklara rağmen *Haskala* hedefleriyle uyumlu ve pratik sonuçlarının gözlemlenebileceği bir karar olmuştur. Editörlerin tamamının üst seviyede Almanca biliyor olmasına ve dergiyi bu şekilde daha kolay yayımlayabilme imkânlarına rağmen hedef okuyucu kitlesinin yeterli seviyede Almancaya hâkim olmaması, bu durumun en önemli sebeplerinden birisidir. Editörler, dergiyi İbranice yayımlayarak ileri düzey Yahudi eğitimi almış herkese ulaşmayı ümit etmişler, derginin kapsamını da sadece Alman topraklarıyla sınırlamak istememişlerdir. *Maskilim*'e göre İbrani dilinin edebi bir dil olarak yenilenmesi, Yahudi halkının kültürel ve sosyal yükselişi için gerekli görülen hedeflerin bir parçası hâline gelmiştir.³³ Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse, Avrupa'daki Yahudi topluluklarının modernleşmesi, İbranicenin kullanımı aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. *Maskilim*, modernizasyonun, Yahudi cemaatinin kendi içerisinde ve çevre toplumla olmak üzere iki boyutunun olduğunu

³² Tsemah Tsamriyon, "Hame'assef", *Encyclopaedia Judaica*, Vol. VIII (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007), 298-299; Gedalyah Elkoshi, "Euchel, Isaac Abraham", *Encyclopaedia Judaica*, Vol. VI (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007), 547; Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 267; Altuncu, *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*, 228.

³³ Jill Anita Storm, *Culture and Exchange: The Jews of Königsberg 1700-1820*, Basılmamış Doktora Tezi (St. Louis: 2010), 216-217.

düşünmüş ve Almanca bilmeyen Yahudilerin, Avrupa'daki aydınlanma ile bağıny İbranice aracılığıyla kurmaya çalışmıştır. Bununla birlikte *Maskilim*'in Almanca ve İbranice merkezli çift yönlü dil anlayışı sürekliliğini korumuş ve *ha-Measef* içerisinde ilk ciltten itibaren yılda iki sayı olmak üzere Almanca sayılar da çıkartılmıştır.³⁴

Hevrat Dorşey Laşon Ever kurulduğunda Königsberg'deki Yahudi nüfusu, yüz yetmiş beşi "korunan" statüde olmak üzere toplam altı yüz altmış beştir. Dolayısıyla editörler, Königsberg'deki Yahudi nüfusunun, basit bir derginin bile yayın hayatını devam ettirmesini sağlayacak kitleyi oluşturmadığını görmüşlerdir. Editörler, derginin sürdürülebilmesi için en az iki yüz aboneye ihtiyaç duymuşlar ve bu sebeple Königsberg dışındaki *Maskilim*'e ulaşarak diğer şehirlerden *ha-Measef*'e abone temin etmeye çalışmışlardır. Euchel'in 1784 yılında Berlin üzerinden Kopenhag'a yapmış olduğu seyahat, abone sayısını artırmaya yönelik olmuştur. Yine aynı hedef doğrultusunda Euchel'in çocukluk arkadaşı olan ve aynı zamanda ilerleyen süreçte *ha-Measef*'in editörlüğünü de yürüten Joel Loewe Brill ve Josel Pick (Rochnowe) (ö. ?), *Hevrat Dorşey Laşon Ever*'in Königsberg dışındaki üyeleri olmuşlar ve *ha-Measef*'in Berlin'deki temsilcileri olarak görev yapmışlardır.³⁵ Editörler, *ha-Measef*'in ilk sayısının sonunda yaptıkları duyuru ile yaklaşık iki yüz abone sayısına ulaştıklarını açıklamışlar ve ilk abone isimlerine, ikinci cildin girişinde yer vermişlerdir. Şehirlere göre düzenlenen abone listesindeki isimler arasında Mendelssohn da yer almıştır. 1785'ten 1788'e kadar iki yüz doksan beş *ha-Measef* abonesi üç yüz on sekiz adet kopya siparişi vermiştir. Editörler, abone sayısının verilen listelerden daha fazla olduğunu belirtmiş, bazı abonelerin istememeleri nedeniyle listede isimlerinin olmadığını söylemişlerdir.³⁶ Berlin, Königsberg, Viyana, Amsterdam, Kopenhag, Prag, Strazburg ve Shklov gibi birçok farklı şehirden *Maskil*, yazıları ve abonelikleri ile dergiye katkı

³⁴ Yaacov Shavit, "A Duty Too Heavy to Bear: Hebrew in the Berlin Haskalah, 1783-1819: Between Classic, Modern, and Romantic", *Hebrew in Ashkenaz: A Language in Exile* (New York: Oxford University Press, 1993), 115, 119; Pelli, *Haskalah and Beyond*, 174. *Ha-Measef*'in ilk Almanca sayısı için bk. Ek 2.

³⁵ Storm, *Culture and Exchange*, 221; Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 191, 193.

³⁶ *Ha-Measef* 1, 16; "Şemot", *Ha-Measef* 2; Shmuel Feiner, "Mendelssohn and "Mendelssohn's Disciples": A Re-examination", *The Leo Baeck Institute Year Book* 40/1 (1995): 140.

sunmuştur. Bununla birlikte Johann Bernhard Kohler (ö. 1802), Johann Gottfried Hasse (ö. 1806) ve Johann David Michaelis (ö. 1791) gibi bazı Hıristiyan akademisyenler de dergiye abone olmuştur.³⁷

İlk cilt içerisindeki toplam yüz yirmi yayının yirmi biri şiirlerden oluşmuştur. On beş fabl ve üç öykü de diğer edebi türler olarak dergide yayımlanmıştır. Ayrıca çeşitli türlerde Almanca ve İngilizceden on çeviri yapılmıştır. Yine eğitim üzerine altı ve İbranice ile ilgili altı çalışma yayımlanmıştır. *Tanah* yorumlarıyla ilgili on beş çalışma ve bazı *pasuk*ların çevirisi ile ilgili iki çalışma derginin ilk cildinde yer almıştır.³⁸ Ayrıca ilk ciltte Don Isaac Abravanel (ö. 1509) ve Joseph del Medigo'yla (ö. 1655) ilgili iki biyografi yayımlanmıştır.³⁹ Sonraki sayılarda ise Maimonides (ö. 1204) ve Menasseh ben Israel (ö. 1657) gibi Yahudi tarihindeki önemli rabbani din adamlarının da biyografilerinin hazırlandığı görülmektedir.⁴⁰ Yapılan yayınlardan yola çıkarak derginin, özellikle Königsberg'deki ilk üç yılında *Tanah pasuk*larının yorumlarına, İbranicenin hem şiir hem de yazı dili olarak yeniden canlandırılmasına, Yahudi gençliğinin eğitimine, Yahudi toplumu içerisinde meşhur insanların hayatlarına ve kendi dönemlerinde Yahudileri etkileyen yeni gelişme ve politik olaylara odaklandığı görülmektedir. Editörler, özellikle Moses Mendelssohn'un ölümüne kadar Wessely'nin önerilerine bağlı kalmışlar ve Yahudi geleneği ile çatışmaktan kaçınmışlardır.⁴¹

Isaac Euchel, *ha-Measef* in ilk cildinde yer alan bir makalesinde "Geçmişten bize miras kalan geleneğimiz, bizim inancımızdır ve ondan yönümüzü sağa veya sola çevirerek sapmamız mümkün değildir." demiştir.⁴² Benzer şekilde Wessely, 1786'da cehennem azabını küçümseyen teolojik bir makaleyi geleneğe ait inançla ilgili unsurları tartışması ve hafife alması nedeniyle derginin kuruluşunda belirttiği görüşler çerçevesinde ciddi şekilde sansürlemiştir. Yine *Ha-*

³⁷ Storm, *Culture and Exchange*, 221-222.

³⁸ Pelli, *Haskalah and Beyond*, 175.

³⁹ Chotzner, *Hebrew Humour and Other Essays*, 175.

⁴⁰ Zinberg, *A History of Jewish Literature*, 81; Altuncu, *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*, 260-261.

⁴¹ Lloyd P. Gartner, *History of the Jews in Modern Times* (New York: Oxford University Press, 2001), 95-96; Meyer, *The Origins of the Modern Jew*, 116; Pelli, *Haskalah and Beyond*, 171.

⁴² *Ha-Measef* 1, 26.

Measef'in Berlin'de çıkartılan ilk cildindeki *Hikur Din* isimli makalesiyle⁴³ "ruhun ölümsüzlüğü, ölümden sonraki yaşam, mükâfat ve ceza" gibi bazı konuların, Yahudi inancının temelinde yer aldığı vurgulanmıştır.⁴⁴ Bununla birlikte Mendelssohn'un *Zikron Yedidot Legaber Maskil be-Gan Rio*⁴⁵ başlıklı şiiri gibi derginin ilk dönemlerindeki birçok çalışma, isimsiz olarak yayımlanmıştır.⁴⁶

Yazarların, *ha-Measef*'in yenilikçi bir yöne sahip olması sebebiyle geleneğin tepkisiyle ilgili olarak endişeli ve tedbirli tutumlarının hatalı olduğunu söylememiz mümkün değildir. İkinci sayıdan itibaren "defin vakti"⁴⁷ ile ilgili tartışmalı makalelerin yayımlanması, muhafazakâr okuyucularda bütün *halahanın* da tartışmaya açılıp sorgulanabileceği endişesini oluşturmuştur. Euchel, 1785'ten itibaren yazar olarak kendi kimliğini açıklamadan *Şealah (el-Hahmey Yisrael ve-Rašihem)*⁴⁸ ve *Divrey ha-İş ha-Şoel al-Dvar Minhağ ha-Lenet ha-Metim*⁴⁹ başlıklarını taşıyan dört makale yayımlamıştır. Defin vakti ve ilerleyen sayılardaki benzer içerikli makaleler nedeniyle geleneksel çevrelerden *ha-Measef*'e yönelik tepkiler oluşmuştur.⁵⁰ Euchel'in "Sakal bırakan herkes Tanrı korkusuna sahip değil, kitaplara yönelen herkes de *Tora* sevgisine sahip değil"⁵¹ ifadeleri bu gerginliğin daha da artmasına ve *ha-Measef*'in okuyucuları arasında bulunan bazı geleneğe bağlı Yahudilerin dergiden uzaklaşmasına yol açmıştır. *Maskilim* ve geleneğe bağlı Yahudiler arasında oluşan ve ar-

⁴³ *Ha-Measef* 4, 97-111, 146-165.

⁴⁴ Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 267-268; Steven M. Lowenstein, *The Berlin Jewish Community: Enlightenment, Family, and Crisis, 1770-1830* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1994), 101.

⁴⁵ *Ha-Measef* 1, 130-132; Feiner, "Mendelssohn and "Mendelssohn's Disciples": A Re-examination", 156.

⁴⁶ Tsamriyon, "Hame'assef", 299.

⁴⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Altuncu, Sami Kılıç, "Haskala Sırasında Mecklenburg-Schwerin Yahudi Cemaatinin Karşılaşmış Olduğu Defin Vakti Sorunu Üzerine Yaşanan Tartışmalar", *Felsefe ve Din Bilimlerinde Ölüm ve Ölüm Sonrası* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 73-104.

⁴⁸ *Ha-Measef* 2, 87-90.

⁴⁹ Derginin ikinci ve üçüncü ciltlerinde aynı başlığı taşıyan üç makale yer almıştır. *Ha-Measef* 2, 152-154; 3, 183-192, 202-205.

⁵⁰ Seda Özmen, 18. Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendelssohn (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2014), 94-95.

⁵¹ Moshe Pelli, "Isaac Euchel: Tradition and Change in the First Generation Haskalah Literature in Germany", *Journal of Jewish Studies* 26 (1975): 164; Altuncu, *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*, 182.

tarak devam eden gerilim, *Measfim* olarak ifade edilen *ha-Measef* yazarları ve *Haskala* taraftarları arasında da bir ayrışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Bütün bunların sonucunda *Hevrat Dorşey Laşon Ever*, *ha-Measef*'in üçüncü cildi yayımlandıktan sonra dergi yayınının bir yıl kesintiye uğramasına neden olan bir kimlik krizi yaşamıştır. Dergi, ancak 1787/1788 döneminde tekrar yayına başlamış fakat bu arada dernek adı *Hevrat Şoharey ha-Tov ve-ha-Tuşiya* (חברת שוהרי הטוב והתושיה)⁵² olarak değiştirilmiş, dernek ve dergi merkezi Berlin'e taşınmıştır. Bu dönemden itibaren derginin kapsamı ve hedefleri, İbranicenin ötesine geçmiş ve dergi daha radikal bir tutumu yansıtmıştır.⁵³ Ayrıca derginin Berlin'e taşınma sürecinde dergi ve yeni kurulan dernek hakkındaki bilgilerin yer aldığı *Tavnit Hevrat Şoharey ha-Tov ve-ha-Tuşiya* (תבנית חברת שוהרי הטוב והתושיה) isimli bir kitapçık da hazırlanmıştır.

Euchel, 1787'de, Berlin'deki *Maskilim* tarafından kurulan *Juedische Freischule (Hinuh Nearim)* adlı okulun *Orientalische Buchdruckerei* isimli matbaasını ve yayınevini yönetmesi için davet edilmiş ve Berlin'e hareket etmiştir.⁵⁴ *Ha-Measef*'in bir yıl aradan sonra tekrar yayımlanan yeni sayıları da bu matbaada basılmaya başlamıştır. Yine aynı dönemde, *Haskala* taraftarlarının hazırladığı tüm kitapların basımı da Berlin'deki bu matbaada gerçekleştirilmiştir. Dergi ve diğer yayınların basımı koordineli bir şekilde gerçekleştirilmiş, dergi sayfalarında bu eserlerin tanıtımı yer almış ve belki de en önemlisi *ha-Measef*, *Haskala*'nın en etkili olduğu şehirde, aydınlanma fikirlerinin kültürel ortamında, diğer *Maskilim* ve onların çalışmalarlarıyla birlikte şekillenmiştir.

Berlin'de basılmaya başlanan *ha-Measef*'in bir yıllık kesintiden sonra yayımlanan dördüncü cildinde *hakdama* (הקדמה) ismiyle bir sunuş yazısı hazırlanmıştır. Burada, *ha-Measef*'in, Königsberg'deki yayın sürecine ve karşılaşılan problemlere ışık tutan ifadeler de yer almıştır. *Hakdama*, bilgelik yolunda ilerlemeye çalışan genç bir insanın

⁵² *İyilik ve Faziletin Yayılması Derneği*

⁵³ Pelli, *Haskalah and Beyond*, 176; Azriel Shochat, Judith R. Baskin, "Haskalah", *Encyclopaedia Judaica*, Vol. VIII (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007), 437; Meyer, *The Origins of the Modern Jew*, 116; Altuncu, *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*, 229.

⁵⁴ Elkoshi, "Euchel, Isaac Abraham", s. 547; Michael Albrecht, "Euchel, Isaak (1756–1804)", *The Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers* (London, New York: Bloomsbury Academic, 2016), 195; Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 243-244.

karşılaştığı, hikmet sahibi olduğunu iddia eden üç farklı grubu tasvir ederek başlamıştır. Burada belirtilen her üç grubun da gençlerin bilgiye ve bilgeliğe yabancılaşmasına, hikmetten uzaklaşmasına ve dinden kopmalarına neden olduğu anlatılmıştır. Bu kişilerin tutumları nedeniyle Yahudiler arasında bilgiye yönelmiş aydın insanların sayısının azaldığı, buna karşılık cehaletin ve ahlaki bozulmanın arttığı belirtilmiştir. Bilgelik yolunda karşılaşılan tüm bu problemler nedeniyle *ha-Measef* e ihtiyaç duyulduğu ve derginin yayınlanması gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁵ *Hakdama*'nın sonlarında yer alan aşağıdaki ifadeler aslında *ha-Measef* in karşılaştığı problemleri de özetlemektedir.

Son üç yıldır Tanrı'nın yardımıyla bizim tarafımızdan yayımlanan bu dergide yer alan makale ve notların toplayıcıları olarak derginin ilkelerine bağlı kaldık. *Ha-Measef* mükemmelliğe ulaşmamış veya lekelerden tamamen temizlenmemiş olabilir. Bizler ve grubumuzun üyelerinin çoğu, gündelik hayatları için çeşitli işlerle meşguldür. Onlardan bazıları öğretmenlik yapıyor, diğerleri ise ticaretle uğraşiyor. Buna rağmen aydınlanmış okuyucu *ha-Measef* in bugüne kadar ki faaliyetlerinin boyutunun farkında. *Tanah*'taki ve âlimlerimizin çalışmalarındaki zor *pasukları* açığa çıkardı ve İbranice dilinde açık ve güzel yazılar yayımladı. Bunlar genç erkeklere dil hakkında kapsamlı bilgi verecektir. İsrail'in gelenekleri ile ilgili sorular, eski bilgelerin sözleri ile çözüldü. Halkımızın büyük adamlarının biyografileri, aydınlanmış adama örnek olarak sunuldu. Dergi her ay yayımlandığından, genç erkekler yeni sayıyı dört gözle bekliyorlar. Buna ek olarak, İsrail topluluğuna, yayıncılıkta bulunan kâr için bu işi yapmadığımızı gösterdik ve uygun fiyat belirledik. Bundan böyle yılda otuz sayfa, 2 *Reichsthaler*'a mal olacak. Ayrıca dergiye doğa bilimleri ile ilgili makaleler ekleyeceğiz. Doğa bilimi, tarih gibi konularla ilgilenen okuyucu, 5547 yılı Tamuz ayının ilk gününde (17 Haziran 1787) yayımlanacak olan *Tavnit Hevrat Şoharey ha-Tov ve-ha-Tuşiya* başlıklı kitapçığı incelesin. Her samimi insan bu emeği toplumun yararına yaptığımızı bilecektir. *Tora*'yı ve bilgeliği yaymak için bu yükü omuzlarımıza aldık. Kalplerimizin niyeti açıktır. Ulusumuzun, etik ve bilgi duymak isteyen oğullarının yolunu aydınlatmak istiyoruz. Bu nedenle, Yahudiler arasındaki birçok kişinin iftiralarna ve bizi kötüleyen dedikodularına dikkat etmeyeceğiz. On-

⁵⁵ "Hakdama", *ha-Measef* 4, 1-2.

larla savaşmayacağız ve dudaklarımızı isimleriyle kirletmeyeceğiz. Ve gerçekle ilgili bir şey dışında asla kimseyle savaşmayacağız.⁵⁶

Hakdama' da yer alan bütün bu ifadeler, *ha-Measef*'in yayın sürecinde karşılaşılan problemlerin bir özeti niteliği taşımaktadır. Buna göre araştırma ve öğrenmeye dayalı olmayan fikirlerin bilgi olamayacağı vurgulanmıştır. Doğru olarak görülen bütün uygulamaların hakikati ifade edemeyeceği, hakikatin ise ancak Yahudi tarihinden elde edilen birikim ve bilgelik yolunda ilerlemekle elde edilebileceği söylenmiştir. Yayınlanan her makalenin ve tartışılan her konunun kutsal metinler ve Yahudi âlimlerinin görüşleri ile temellendirildiği söylenerek derginin bir savunusu da yapılmıştır. Yine derginin hazırlanmasında gayret gösteren kişilerin, aynı zamanda kendi meslekleriyle de ilgilenmek mecburiyetinde olmaları, gayretle yürütülen çalışmalara rağmen ortaya çıkan çeşitli problemlerin sebebi olarak gösterilmiştir. Muhtemelen *ha-Measef*'in kuruluşunda önemli bir abone sayısına ulaşılsa da beklenen olumlu artışlar gerçekleşemmiştir. Bu sebeple derginin yayımlanmasında maddi bir kazanç gözetilmeden, oluşun masraflar ve derginin devamlılığını sağlamak adına belli bir ücret belirlenmiştir. Belki de dikkat edilmesi gereken önemli husus, derneğin adının değişmesi ve *ha-Measef*'in Berlin'e taşınması sonrasında yayımlanan bu sunuş yazısıyla yayın temasının ve hedeflerin değiştirilmesi olmuştur. İbranice kullanımının yaygınlaşması ve dil üzerine kurulan hedeflerin kutsal metinlerin yorumu üzerinden sunulması fikri, yeni yayın hayatı ile birlikte seküler konulara kaymıştır. Dolayısıyla derginin yayın politikasındaki bu değişiklik, *Haskala* sürecindeki değişime de ışık tutmaktadır.⁵⁷

Ha-Measef'in yeni dönemini, yayın süreci içerisinde değişim yılları olarak görmek mümkündür. Hacim olarak iki katına çıkan derginin materyal ihtiyacı olmamıştır. Bununla birlikte dinî konular ve İbranice ile ilgili makalelerin, *Tanah* yorumlarının, diğer dillerden

⁵⁶ "Hakdama", *ha-Measef* 4, 12-13.

⁵⁷ Erken *Haskala'*nun önemli isimlerinin yazı ve söylemlerinde daha mutedil bir dil kullandıkları ve gelenekle çatışmaktan kaçındıkları görülmektedir. *Haskala'*nun ikinci nesliyle birlikte bu tutumun değiştiği ve daha radikal bir söylemin etkili olduğu fark edilmektedir. Bk. Özmen, 18. *Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi*, 90; İki nesil arasında oluşan bu farklı tutumun ilk göstergesi, *ha-Measef*'in değişen yayın politikasında ortaya çıkmaktadır.

yapılan çevirilerin, anma yazılarının ve ahlaki hikâyelerin oranı giderek azalmıştır. Bu dönemde, haberler ve güncel olaylara yönelik makalelere, tartışma ve incelemelere, okuyucular ve editörler arasındaki yazışmalara dergi içerisinde daha fazla yer verilmiştir. Ayrıca dinî kitapların eleştirel incelemeleri, *Haskala* ile rabbani gelenek arasındaki sınırların ve oluşan ayrışmanın daha belirgin hâle gelmesine neden olmuştur.⁵⁸ Berlin’de yayımlanan ilk cildin içeriğinde, artık Wessely’nin tavsiyelerinin bir kenara bırakıldığını görmek mümkündür. Derginin dördüncü cildinde Dr. Marcus Herz’e (ö. 1803) ait *die Herausgeber des hebräischen Sammlers über die frühe Beerdigung der Juden* başlığını taşıyan Almanca bir ek yayımlanmıştır. Makale, canlı insanların gömülme ihtimali nedeniyle geleneksel uygulamalara dayanan erken defin uygulamasına, tıbbi gerekçelerle sert eleştiride bulunmuştur. Yine derginin altıncı cildinde Euchel tarafından *İgrot Meşulam ben Urya ha-Eştemoy* isimli bir çalışma yayımlanmıştır.⁵⁹ Çalışmada Halep’ten Batı’ya giden Yahudi bir gezgin anlatılmakla birlikte metin içerisinde, Yahudi geleneğine eleştirel bir tavır alınmış, bazı Yahudi uygulamalarında değişikliğe gidilmesi vurgusu yapılarak modern eğitimin gerekliliği belirtilmiştir.⁶⁰ Bu sert tepkisel tutuma rağmen *Haskala* açısından önemli birçok çalışma da bu dönem içerisinde dergi sayfalarında yer almıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi yine Euchel tarafından hazırlanan ve daha sonra kitap olarak ayrı basılan Moses Mendelssohn’un biyografisidir. *Toldot Rabenu Moşe ben Menahem* başlığını taşıyan biyografi derginin dördüncü cildinde üç ayrı bölüm hâlinde yayımlanmıştır.⁶¹ Bu dönemdeki eğitim ve bilim üzerine yapılan çalışmalar arasında ise Josel Pick’e ait *Hinuh Nearim* adlı bir pedagoji makalesi⁶² ve Baruh Lindau’nun sonraki süreçte *Reşit Limudim* ismiyle kitaplaştırılan bilimsel makaleleri öne çıkmaktadır.⁶³

⁵⁸ Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 267.

⁵⁹ *Ha-Measef* 6, 38-50, 80-85, 171-176, 245-249.

⁶⁰ Lowenstein, *The Berlin Jewish Community*, 98.

⁶¹ Bk. *Ha-Measef* 4, 113-144, 177-208, 337-368.

⁶² *Ha-Measef* 5, 176-187; Tal Kogman, “Baruch Lindau’s Reşit Limmudim (1788) and Its German Source: A Case Study of the Interaction between the Haskalah and German Philanthropism”, *Historical Studies in Science and Judaism* 9/2 (2009): 291.

⁶³ Moshe Pelli, “The Reception of Early German Haskalah in Nineteenth-Century Haskalah”, *Maven in Blue Jeans: A Festschrift in Honor of Zev Garber* (Indiana: Purdue University Press, 2009), 185.

2.2. Joel Loewe Brill ve Aaron Wolfsohn-Halle'nin Editörlük Dönemi

Haskala hareketi, Moses Mendelssohn'un 1786 yılındaki ölümünden sonra giderek daha radikal bir tutum içerisinde olmuştur. Bu durum, bir şekilde kendilerini takip eden geleneğe bağlı Yahudilerin dergiden hızlı bir şekilde uzaklaşmasına, ayrıca bazı *Haskala* taraftarlarının da endişe duymasına neden olmuştur. Dergide doğa bilimleri ve seküler çalışmalar arttıkça, okuyucu kitlesi azalmaya başlamıştır. Geleneğe bağlı okuyucular şüpheli olarak gördükleri bu makaleleri takip etmemiş, *Maskilim* ise giderek Almanca eserlere yönelmiştir.⁶⁴ Oluşan bu yeni duruma göre *ha-Measef* geleneğe bağlı olanlar için fazla aydınlanmacı, aydınlanmacılar için ise fazla gelenekçi kalmıştır.⁶⁵ Bu nedenlerle İbranice edebi yaratıcılığın en parlak dönemi, sona ermeye başlamıştır. Yine bu dönem içerisinde *ha-Measef*'in Fransız Devrimi ile sonuçlanan olaylardan etkilendiği görülmektedir. 1789-1790 yılları arasında Fransa'dan dergi bürosuna ulaşan mektuplar, *Maskilim*'e ait fikri bilincin artmasını sağladığı gibi hareketin politik bir ivme kazanmasına da neden olmuştur. "İsrailoğulları için gelecek günler, geçmiş günlerden daha iyi olacaktır." söylemi *Maskilim*'in devrime karşı bakış açısını oluşturmuş ve bu tutum dergi sayfalarında da yer almıştır.⁶⁶ Aynı dönem içerisinde dikkat çeken bir olay da 1790 yılında Isaac Euchel'in *ha-Measef* editörlüğü ve *Juedische Freischule* matbaasındaki idarecilik görevi de dâhil olmak üzere *Haskala* kurumlarındaki bütün görevlerinden istifa etmesi olmuştur.⁶⁷

Euchel'in istifasıyla *ha-Measef*, ikinci yayın kesintisiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu boşluk, derginin Berlin'e taşınma sürecinde oluşan kesintiden daha uzun sürmüş ve *ha-Measef*, 1794 yılına kadar herhangi bir sayı çıkaramamıştır. Dergi, ancak Joel Loewe Brill ve Aaron Wolfsohn-Halle'nin (ö. 1835), 1794'te editörlük görevini üstlenmesiyle yeni sayılarını yayımlayabilmiştir.⁶⁸ Brill, sorgulayıcı bir

⁶⁴ Lowenstein, *The Berlin Jewish Community*, 100-101.

⁶⁵ David Sorkin, "From Context to Comparison: The German Haskalah and Reform Catholicism", *Tel Aviver Jahrbuch für Deutsche Geschichte* 20 (1991): 40.

⁶⁶ Shmuel Feiner, *Haskalah and History: The Emergence of a Modern Jewish Historical Consciousness*, Çev. Chaya Naor, Sondra Silverston (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2014), 40.

⁶⁷ Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 322.

⁶⁸ Storm, *Culture and Exchange*, 230.

tavırla çalışmalarını yürütürken Wolfssohn, Wessely'nin endişelerini gün yüzüne çıkaran yayınlar hazırlamıştır.⁶⁹

Brill ve Wolfssohn'un Prusya'da kurulan Yahudi okulunda (II. Wilhelm Kraliyet Okulu) öğretmen olarak göreve başlamasıyla birlikte derginin yeni adresi de Breslau olmuştur. Dergi, önceki yayın politikalarının aksine sadece bilimsel gelişmelere ve aydınlanma fikirlerine odaklanan bir çizgiyi benimsememiş, aynı zamanda *Haskala* karşısında direnç gösteren bir kitle olarak gördüğü ve "gerici" olmakla suçladığı geleneksel anlayışı benimseyen din adamları ile de sert bir mücadeleye girişmekten kaçınmamıştır.⁷⁰ Derginin yayın sürecinde oluşan bu tutumun en önemli göstergesi, editörlerden Aaron Wolfssohn-Halle tarafından kaleme alınan ve *ha-Measef* te dört bölüm hâlinde yayımlanan *Siha be-Eretz ha-Hayim* isimli çalışmadır.⁷¹ Diyaloglardan oluşan bu çalışma, *Maskilim*'in hedeflerine bariyer olarak gördüğü sorunlara odaklanmakla birlikte kendi dönemlerindeki farklı Yahudi gruplarını ve tutumlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma Maimonides, Mendelssohn ve Ploni isimindeki geleneğe bağlı bir Yahudi'nin cennetteki uzun tartışmaları şeklinde tasvir edilen diyaloglarından oluşmuştur. Bu diyaloglarda Maimonides ve Mendelssohn, *Maskilim*'e ait idealleri ve hedefleri savunurken, geleneksel bakış açısıyla konuşan Ploni, görüşleri nedeniyle diğer ikisi tarafından eleştirilerek alay edilmiştir.⁷²

Aaron Wolfssohn-Halle tarafından seri olarak yayımlanan çalışmanın etkisi oldukça sarsıcı olmuştur. Halihazırda 1794-1797 yılları arasında sadece dört sayılık bir cilt yayımlanabilen *ha-Measef*'in abone sayısı yüz yirmilere kadar düşmüştür. Dergideki İbranice makaleleri okuyan kitlenin bir kısmı, Yahudi toplulukları içerisinde muhafazakâr ve gelenekçi tutumlarını devam ettirmeye çalışanlardan oluşuyordu. Dolayısıyla *ha-Measef*, yukarıdaki örneğe benzer

⁶⁹ Heinrich Graetz, *History of the Jews*, Vol. V (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1895), 400.

⁷⁰ Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 327-328; Meyer, *The Origins of the Modern Jew*, 117.

⁷¹ *Ha-Measef* 7, 56-67; 120-158; 203-228; 279-298.

⁷² Bernard D. Weinryb, "Aaron Wolfssohn's Dramatic Writings in Their Historical Setting", *The Jewish Quarterly Review* 48/1 (1957): 45-46; Lowenstein, *The Berlin Jewish Community*, 98-99; David Sorkin, *The Berlin Haskalah and German Religious Thought: Orphans of Knowledge* (London: Vallentine Mitchell, 2000), 115-117; Altuncu, *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*, 180-181.

çalışmalar nedeniyle, bu okuyucu kitlesini kaybetmiş ve bu sert yayın politikası, dergiye, geleneksel çevrelerin olumsuz eleştirilerinden daha fazla zarar vermiştir.⁷³

Yodea Sefer adlı eserde anlatılan bir öyküye göre Euchel'in erken defin uygulamasına tepkisel tutumu ve Wolfssohn'un geleneğe yönelik sert eleştiriler taşıyan makaleleri sonrasında meydana gelen bir başka olay, *Ha-Measef*'in karşılaşmış olduğu tepkilerin en üst noktasına ulaşmasına ve uzun yıllar boyunca yeni bir sayı yayımlanmamasına neden olmuştur. Bu öyküye göre Breslau şehrinde *Purim Bayramı*'ndan önce zengin bir Yahudi ölmüş, şehirdeki Yahudiler dinî kurallar gereği cenazenin defnedilmesi için aceleci davranmış ve *ha-Measef*'in editörleri olan Brill ve Wolfssohn bu olayı gözlemlemiştir. Birkaç gün sonra *Purim*'de geleneksel bir uygulama olduğu üzere insanlar farklı kostümler giyerek bayramı kutlamaya başlamıştır. Wolfssohn da birkaç gün önceki cenaze defnine atıf yaparak ölü bir insanı tasvir eden bir kıyafet giymiş, vücudunun çeşitli yerlerini, ellerini ve ayaklarını, yara ve çürük gibi izler gösterecek şekilde boyamıştır. Boynuna ise "Ben böyleyim. Bayıldım ve topluluğumun üyeleri beni gömmek için acele ettiler ve acımasızca kanımı akıttılar. Fakat Tanrı'nın yardımı ve ellerimin gücüyle kapattığım yerden kurtuldum ve burada karşınızda duruyorum." şeklinde bir not asmıştır. Bu olay karşısında başta ölen kişinin ailesi olmak üzere orada bulunanlar uzun bir süre boyunca *ha-Measef* ve editörlerine şiddetli bir tepki göstermiştir. Bu yaşananlar sonucunda *ha-Measef* 1797 yılında yayını durdurmak zorunda kalmıştır.⁷⁴

Derginin bir önceki editörü olan Euchel, *ha-Measef*'in yayını devam ettirebilmesi için ciddi bir değişimi gerekli gördüğünü ifade etmiştir. Ona göre, meydana gelen olaylar ve abone sayısının gittikçe azalması, *Maskilim*'in Almanca yayınlara yönelmesinin ve İbrance yayınlara ancak geleneksel çevrelerde okuyucu kitlesine ulaşabilmesinin bir sonucu olmuştur. Euchel, bu durumun önüne geç-

⁷³ Meyer, *The Origins of the Modern Jew*, 117-118.

⁷⁴ Moshe Pelli, "Reality and Folklore in Smolenskin's Novel: A Deadly Subject and Its Lively Background", *Jewish Social Studies* 4/3 (1998): 149-150.

mek için *ha-Measef*'in, İbrani harfleri ile Almanca yayımlanması gerektiğini savunmuştur.⁷⁵ Fakat Euchel'in, Almanya'daki Yahudiler arasındaki dil merkezli bu farklılığa atıf yapan önerisine rağmen derginin basımı durdurulmuştur.

2.3. Shalom Hacohe'nin Editörlük Dönemi ve Derginin Yayın Hayatının Sona Ermesi

Ha-Measef'in yayını durdurmasından birkaç sene sonra *Juedische Freischule*'da öğretmen olmak için Berlin'e yerleşen Shalom Hacohe, derginin yayın hayatına tekrar başlaması için Euchel'e başvurmuştur. Euchel'in 1800 yılında cevap olarak göndermiş olduğu mektuptaki ifadeler oldukça dikkat çekicidir.

Senin için acı çekiyorum arkadaşım. Elinde kimsenin istemediği değerli bir mücevher var. Ahlak kurallarına talip olanlar için bir deva ve tedavi olarak kokulu bir merhem getirdin. Fakat artık kimse umursamıyor. Neden bu kadar geç kaldın? Neden bu kadar oyalandın? Öyle ki sen çağırdığında kimse sana cevap vermiyor. Güzel günler bitti. İbranicenin çiçek açtığı zamanlarda İsrailoğullarıyla yapmış olduğum anlaşma sona erdi. Onlar gittiler ve artık geri dönmeyecekler. Kalplerinden beri atalarının dili onlar için değersiz hâle geldi ve kendi dillerini reddettiler. Beni ıssız yerlerde terk edip unuttular. Şimdi senin mutsuz ruhunu desteklemek için kime döneyim? Sokaklara dön, pazarlarda dolaş, gözlerini aç ve izle. İbranic konuştuğunu fark ettiklerinde seni dinleyecek şehirde bir kişi, ailede iki kişi bulabilecek misin? Onların nezdinde zaman değişmiştir.⁷⁶

Euchel, bu cümlelerinin devamında özellikle Mendelssohn'un ölümünden sonra yaşanan tarihi gelişmelerin, aydınların geride kalmasına neden olduğunu belirtmiştir. *Ha-Measef* te gördüğü başarısızlığı kendi başarısızlığı olarak kabul etmiş ve yalnızlığından dolayı sitemde bulunmuştur. *Dorsey Laşon Ever*'den geriye çok az kişinin kaldığını, dilin ve kitabın geriye dönülemez bir şekilde çöküş yaşadığını ümitsizce ifade etmiştir.⁷⁷

⁷⁵ Jeremy Dauber, *Antonio's Devils: Writers of the Jewish Enlightenment and the Birth of Modern Hebrew and Yiddish Literature* (California: Stanford University Press, 2004), 178.

⁷⁶ Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 295; Zinberg, *A History of Jewish Literature*, 138-139; Pelli, *Haskalah and Beyond*, 96.

⁷⁷ Feiner, *The Jewish Enlightenment*, 295-296.

Dergi bütün bu yazışmalara rağmen neredeyse on yıl aradan sonra 1809 yılında Hacoheh'in editörlüğüyle yayına başlayabilmiştir. Öncelikle Hacoheh, 1808 yılında *Hevrat Ohavey Laşon İvrit* (חברת אהבה לשון עברית)⁷⁸ isimli bir dernek kurmuştur. Diğerlerinin ümitsizliğine karşın Hacoheh, *Haskala* hareketinin eski günlerindeki gibi faal olabileceğini düşünmüş ve *ha-Measef*'in, *Maskilim*'e ait şiir ve yazıların yayımlanması için gerekli bir platform olarak varlığını sürdürmesi gerektiğine inanmıştır.⁷⁹ Bununla birlikte Hacoheh, *Aufklärung* yani aydınlanma kavramının doğru bir şekilde anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre aydınlanma, deistik yorumlarda bulunarak Hıristiyanlarla yakınlaşılması veya Yahudi dinî hukukunun ortadan kaldırılması olmayıp, başta şiir alanında olmak üzere İbrani dili ve edebiyatının geliştirilmesi anlamına gelmiştir. Bu tanım savunmacı bir tutumla Yahudi toplumunun ve ona ait geleneklerin yok olmasını engellemeye yönelik bir anlayışın göstergesi olmuştur.⁸⁰

Shalom Hacoheh, her ne kadar dergiyi yeniden canlandırma girişiminde bulunmuş olsa da *Haskala* hareketi içerisinde etkisini tamamlamış bir yayın üzerinde girişimde bulunduğu unutulmamalıdır. Hacoheh'in Euchel'le mektuplaşmalarından çok uzun bir süre sonra derginin editörlüğünü üstlenip yenilenmiş bir tarzla sayıları çıkarması da bu durumu doğrulamaktadır. Ayrıca son üç cildin her birisinin farklı bir şehirde basılması da *ha-Measef*'in ısrarla ayakta tutulmaya çalışıldığını göstermektedir. *Ha-Measef*'in 1809'da yayımlanan sekizinci cildi Berlin'de, 1810'daki dokuzuncu cildi Altona'da, 1811'de ki son cildi ise Dessau'da basılmıştır.⁸¹ Bu son dönem, *ha-Measef*'in kendi yayın süreci içerisinde çok büyük bir etkiye sahip olmasa da aydınlanma fikirlerinin Viyana üzerinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine taşınması bakımından *Haskala* hareketinin kendi tarihi içerisinde büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Shalom Hacoheh, yayıncılık aracılığıyla aktarılan *Haskala* fikirlerinin Berlin'den diğer ülkelere yayılmasında önemli etkiye sahip isimler arasındadır.

Ha-Measef'in uzun bir aradan sonra tekrar yayımlanmaya başlaması "İbranice'nin yeniden canlanması" olarak tasvir edilmiştir.

⁷⁸ *İbrani Dilini Sevenler Derneği*

⁷⁹ Pelli, *Haskalah and Beyond*, 177.

⁸⁰ Feiner, "Towards a Historical Definition of the Haskalah", 194.

⁸¹ Dauber, *Antonio's Devils*, 168.

Bu doğrultuda Hacohen, üç yüze yakın abone sayısına ulaşarak ciddi bir başarı da kazanmıştır. Şiirin merkezde olduğu bu ciltler, yeni yayın politikaları doğrultusunda sert çatışmalardan kaçınımış olsa da modern eğilimlerin, bilimsel çalışmaların ve seküler eğitimin önemini vurgulayan makaleler de yayımlanmıştır. Dergideki değişim politikalarına rağmen nedeni, ister Alman Yahudilerinin aydınlanma ile birlikte ayrışan kutuplaşmaları olsun, isterse derginin önceki dönemlerde gelenekle olan çatışmalarının kalıcı izleri olsun, *ha-Measef* 1811 yılında yayın hayatını sonlandırdığını duyurmuştur. Böylece ilk modern İbranice süreli yayın, Yahudi tarihindeki bir döneme etkisini bırakarak raflardaki yerini almıştır.⁸²

Derginin 1811’de sonlandırılmasını sadece içerik, abone sayısı veya görünür hâle gelen gelenek çatışmasıyla ifade etmemiz eksik bir yorum olacaktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Shalom Hacohen’in editörlüğü döneminde hem içerikte geleneğe yönelik sert eleştirilerden kaçınılmış, hem de abone sayısı bakımından büyük bir başarı elde edilmiştir. Bununla birlikte derginin sonlandırılmasından dokuz sene sonra Shalom Hacohen, 1820 yılında Viyana’da *ha-Measef*’le aynı çizgide bulunan *Bikurey ha-İtim* (בכורי העתים)⁸³ isimli yeni bir derginin editörlüğünü üstlenmiştir. *Ha-Measef*’in yeni kurulan bu dergi üzerindeki etkisi nedeniyle birçok araştırmacı *Bikurey ha-İtim*’in, önceki derginin gerek biçim gerekse içerik açısından bir devamı olduğunu belirtmiştir. *Ha-Measef*’in “en iyileri” olarak betimlenen birçok çalışma da *Bikurey ha-İtim*’in sayfalarında yer bulmuştur. Başta *Nahal ha-Besor* olmak üzere *ha-Measef*’in özellikle ilk dört cildinde yer alan iki yüzden fazla çalışma, *Bikurey ha-İtim*’de yeniden yayımlanmıştır.⁸⁴

Sonuç

Ha-Measef, kısa süreli ve etki alanı oldukça zayıf olan *Kohelet Musar*’ı dahil etmezsek belli bir plan doğrultusunda Yahudi toplumunu aydınlanma fikirleri etrafında etkilemeye çalışan ilk modern İbranice dergi olarak görünmektedir. Bununla birlikte gerek derginin kuruluş aşamasında hazırlanan yayınlar gerekse derginin içeriği, Königsberg ve Berlin başta olmak üzere *Haskala* hareketinin Avrupa’daki durumu ve tarihi süreç içerisindeki seyri hakkında en

⁸² Pelli, *Haskalah and Beyond*, 177-178.

⁸³ *Dönemin İlk Meyveleri*

⁸⁴ Chotzner, *Hebrew Humour and Other Essays*, 176; Zinberg, *A History of Jewish Literature*, 77; Tsamriyon, “Hame’assef”, 299; Pelli, *Haskalah and Beyond*, 87.

önemli bilgileri vermektedir. Çoğu araştırmacı kurumsallaşmış *Haskala* hareketini Moses Mendelssohn gibi erken öncülerden ayırarak *Measfim* olarak isimlendirilen *ha-Measef* yazarlarıyla başlatmaktadır. Dolayısıyla dergi, İbranice'nin modern bir dil olarak kullanımı konusunda gerçekleştirilen çalışmalar kadar Yahudi Aydınlanması'nın kendi dönemi içerisindeki gelişimi, fasılları ve yaşadığı kırılmaları da ortaya koymaktadır. *Haskala* ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında *Maskil* olarak isimlendirilen aydınlanma taraftarlarının isimlerinin Moses Mendelssohn'un *Tora* tercümesinin ve *ha-Measef*'in abone kayıtlarından tespit edildiği görülmektedir. Derginin şiirler bölümü, İbranice'nin canlanışını, *Tora* ve *Talmud pasukları* üzerine yazılan makaleler dinî aydınlanmayı, bilimsel çalışmalar seküler eğitime yönelimi, biyografiler güçlü bir kimlik kazandırma arzusunu, haberler, Avrupa içerisinde Yahudi kimliğiyle entegrasyon beklentisini, kitap tanıtımları ise eğitilmiş genç bir nesil yetiştirme amacını ortaya koymuştur. Derginin Berlin'de yayımlanan ilk cildi, yürüttüğü toplumsal hedefler karşısında görmüş olduğu geleneksel tepkiyi de işaret etmiştir. Euchel'in sitem ve kararlılık taşıyan ifadelerinden *ha-Measef*'in Yahudiler arasında etkili bir yayın organı olarak faaliyet göstermeye başladığını da anlamak mümkündür. Bununla birlikte her dernek ve editör değişimi *ha-Measef*'le birlikte *Haskala*'nın da değişim gösteren ve farklılaşan durumunu ortaya koymaktadır. Bu keskin değişimlerin en önemlisi hiç şüphesiz Aaron Wolfsohn-Halle'nin editörlüğü sürecinde kendisini göstermektedir. Bu dönemde dergide yer alan yazıların, gelenekle sert bir çatışma oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *ha-Measef*'in 1797 yılındaki fasılasını, derginin yayın hayatının sonu olarak da görmek mümkündür. Shalom Hacohen'in uzun bir müddet sonra göstermiş olduğu gayreti, ancak bireysel ve geçici bir çaba olarak görmek daha doğru olacaktır. Bununla birlikte *ha-Measef*'in son editörü ve *Bikurey ha-İtim*'in ilk editörü olan Shalom Hacohen, Alman topraklarında biçim değiştiren *Haskala* hareketinin Viyana üzerinden Doğu Avrupa'da ilk hâliyle yayılım göstermesi bakımından önemli bir etkide bulunmuştur.

Kaynakça

- Albrecht, Michael. "Euchel, Isaak (1756–1804)". *The Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers*. London, New York: Bloomsbury Academic, 2016, 195-196.
- Altuncu, Abdullah. *Yahudilikte Gelenek ve Haskala İlişkisi*. Basılmamış Doktora Tezi. Elazığ: 2019.

- Altuncu, Abdullah ve Sami Kılıç. "Haskala Sırasında Mecklenburg-Schwering Yahudi Cemaatinin Karşılaşmış Olduğu Defin Vakti Sorunu Üzerine Yaşanan Tartışmalar". *Felsefe ve Din Bilimlerinde Ölüm ve Ölüm Sonrası*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019, 73-104.
- Breuer, Edward. "Naphtali Herz Wessely and the Cultural Dislocations of an Eighteenth-Century Maskil". *New Perspectives on the Haskalah*. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2004, 27-47.
- Breuer, Mordechai ve Michael Graetz. *German-Jewish History in Modern Times: Tradition and Enlightenment 1600-1780*. Vol. I. New York: Columbia University Press, 1996.
- Chotzner, Joseph. *Hebrew Humour and Other Essays*. London: Luzac & Co., 1905.
- Dauber, Jeremy. *Antonio's Devils: Writers of the Jewish Enlightenment and the Birth of Modern Hebrew and Yiddish Literature*. California: Stanford University Press, 2004.
- Elkoshi, Gedalyah. "Euchel, Isaac Abraham". *Encyclopaedia Judaica*. Vol. VI. Jerusalem: Keter Publishing House, 2007, 547.
- Euchel, Isaac. *Toldot Rabenu ha-Haham Moşe ben Menahem*. Berlin: Hinuh Ne-arim, 1778.
- Feiner, Shmuel. *Haskalah and History: The Emergence of a Modern Jewish Historical Consciousness*. Çev. Chaya Naor ve Sondra Silverston. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2014.
- _____. "Mendelssohn and "Mendelssohn's Disciples": A Re-examination". *The Leo Baeck Institute Year Book* 40/1 (1995): 133-167.
- _____. *The Jewish Enlightenment*. Çev. Chaya Naor. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.
- _____. "Towards a Historical Definition of the Haskalah". *New Perspectives on the Haskalah*. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2004, 184-219.
- Gartner, Lloyd P. *History of the Jews in Modern Times*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Graetz, Heinric. *History of the Jews*. Vol. V. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1895.
- Ha-Measef* 1-10. Königsberg, Berlin, Breslau, Altona, Dessau: 1783-1811.
- Hevrat Dorşey Laşon Ever. *Nahal ha-Besor*, Königsberg: 1783.
- Hof, Ulrich Im. *The Enlightenment: The Making of Europe*. Çev. William E. Yuill. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, 1994.
- Karp, Jonathan. "The Aesthetic Difference: Moses Mendelssohn's 'Kohélet Musar' and the Inception of the Berlin Haskalah". *Renewing the Past, Reconfiguring Jewish Culture: From Al-Andalus to the Haskalah*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004, 93-120.
- Katz, Jacob. *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages*. Çev. Bernard Dov Cooperman. New York: New York University Press, 1993.

- Kogman, Tal. "Baruch Lindau's Rešit Limmudim (1788) and Its German Source: A Case Study of the Interaction between the Haskalah and German Philanthropismus". *Historical Studies in Science and Judaism* 9/2 (2009): 277-305.
- Kurt, Ali Osman. "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala". *Milel ve Nihal* 7/1 (2010): 33-59.
- Lowenstein, Steven M. *The Berlin Jewish Community: Enlightenment, Family, and Crisis, 1770-1830*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Mendelssohn, Moses, Tobias Bock (ed.). *Kohelet Musar*. Berlin: ty.
- Meyer, Michael A. *The Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany 1749-1824*. Detroit: Wayne State University Press, 1967.
- Özmen, Seda. 18. Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendelssohn. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2014.
- Pelli, Moshe. "1783 The Haskalah Begins in Germany with the Founding of the Hebrew Journal Hame'asef". *Yale Companion to Jewish Writing and Thought in German Culture 1096-1996*. New Haven, London: Yale University Press, 1997, 101-107.
- _____. *Haskalah and Beyond: The Reception of the Hebrew Enlightenment and the Emergence of Haskalah Judaism*. Maryland: University Press of America, 2010.
- _____. "Isaac Euchel: Tradition and Change in the First Generation Haskalah Literature in Germany". *Journal of Jewish Studies* 26 (1975): 151-167.
- _____. "Reality and Folklore in Smolenskin's Novel: A Deadly Subject and Its Lively Background". *Jewish Social Studies* 4/3 (1998) 142-167.
- _____. "The Reception of Early German Haskalah in Nineteenth-Century Haskalah", *Maven in Blue Jeans: A Festschrift in Honor of Zev Garber*. Indiana: Purdue University Press, 2009, 182-189.
- Shavit, Yaacov. "A Duty Too Heavy to Bear: Hebrew in the Berlin Haskalah, 1783-1819: Between Classic, Modern, and Romantic". *Hebrew in Ashkenaz: A Language in Exile*. New York: Oxford University Press, 1993, 111-128.
- Shochat, Azriel ve Judith R. Baskin. "Haskalah". *Encyclopaedia Judaica*. Vol. VIII. Jerusalem: Keter Publishing House, 2007, 434-440.
- Singerman, Robert. *Jewish Serials of the World: A Research Bibliography of Secondary Sources*. Connecticut: Greenwood Press, 1986.
- Sorkin, David. "From Context to Comparison: The German Haskalah and Reform Catholicism". *Tel Aviver Jahrbuch für Deutsche Geschichte* 20 (1991): 23-58.
- _____. *The Berlin Haskalah and German Religious Thought: Orphans of Knowledge*. London: Vallentine Mitchell, 2000.
- Storm, Jill Anita. *Culture and Exchange: The Jews of Königsberg 1700-1820*. Basilmamış Doktora Tezi. St. Louis: 2010.

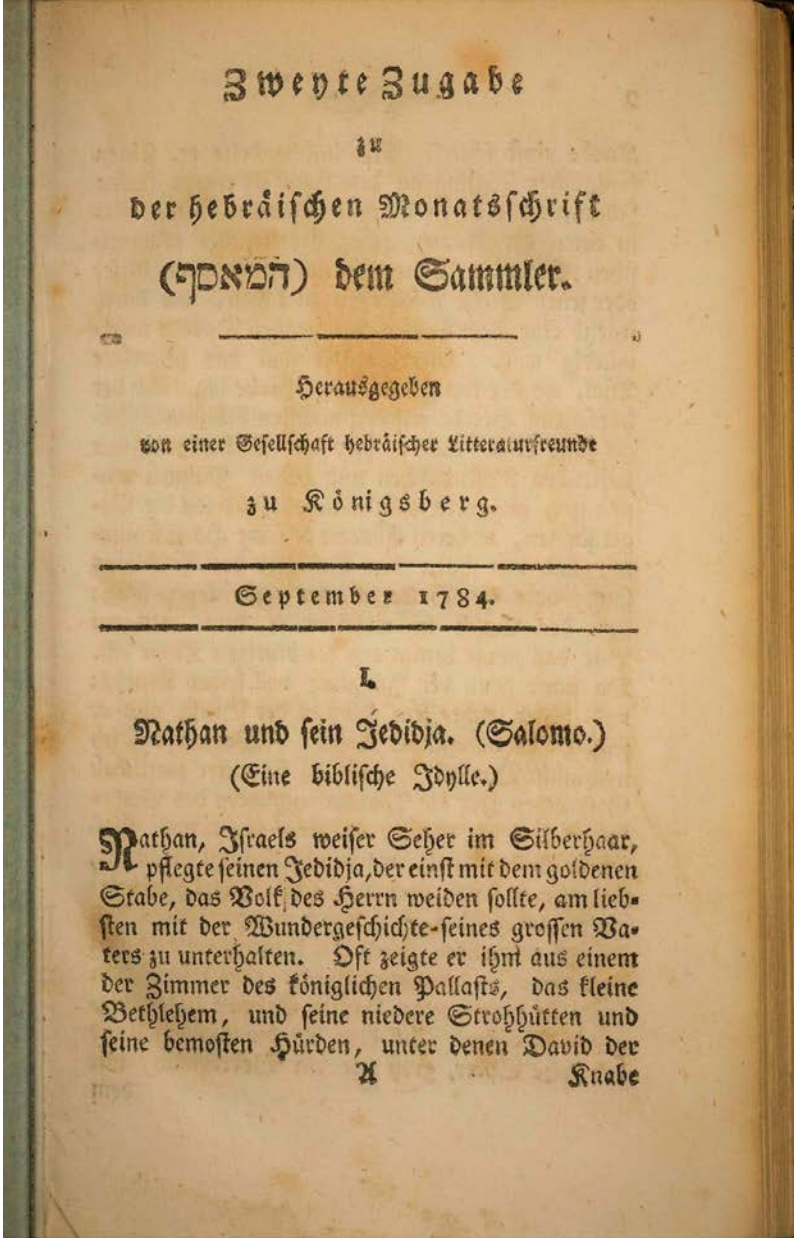
Tsamriyon, Tsemah. "Hame'assef". *Encyclopaedia Judaica*. Vol. VIII. Jerusalem: Keter Publishing House, 2007, 298-299.

Weinryb, Bernard D. "Aaron Wolfsohn's Dramatic Writings in Their Historical Setting". *The Jewish Quarterly Review* 48/1 (1957): 35-50.

Zinberg, Israel. *A History of Jewish Literature "Berlin Haskalah"*. Vol. VIII. Cincinnati, New York: Hebrew Union College Press-Ktav Publishing House, 1976.

Ek-1: Ha-Measef in 1784 yılında yayımlanan ilk cildine ait kapak sayfası.

Ek-2: *Ha-Measef* in ilk cildinde yayımlanan Almanca sayının kapak sayfası.